Трагедія

ДІЙОВІ ОСОБ И

АТОССА.
ВІСНИК.
ТІНЬ ДАР1Я.
КСЕРКС.
ХОР
ПЕРСЬКИХ СТАРІЙШИН.

Площа перед палацом у Сузах.
Видно гробницю Дарія.
ХОР
Збroєносні війська наші перські пішли
На Елладу походом, лиш ми тут одні,
Сивочолі, зостались, лиш ми бережем
Ті палати багаті на злото й срібло —
Сам володар — син Дарія, Ксеркс, повелів
Найвірнішим із слуг
Невсипуще цеп край пильнувати.
Та вже в душу закралось лихе іiречуття:
Чи володар, чи славні загони його
Злотосяйні повернуться?.. Серце щемить"
Та й не диво: вся сила, весь Азії цвіт
Нас покинув. За мужем ридає жона.
Але жодної звістки... Ні піший гонець
Відтіля не прибув,
Ані кінний у персів столицю.
А вони ж вирушали од Суз, Екбатан,
Од кіссійських прадавніх мурованих веж-
Піхотинці і вершники; інші — пливли
Кораблями по морю, й кінця не було
Тій осяйливій зімкнутій силі.
А попереду війська — Амістр, Артафрен,

Мегабат і Астасп — вели персів вони,
Владареві ясному підлеглі вожді,
Незчисленного воїнства проводирі.
З ними-лучники вправні, кінні війська,
Ті, що й видом своїм навести можуть жах,
Ті, що в битнгіх жахні
І рішучістю, й силою духу.
На коні боновім гарцював Артсмбар,
І Масістр,. і прославлений лучник Імей,
Благородний боєць, а ще — Фарандак
І візниця досвідчений — Состан.
Ще ж і Ніл плодоносний послав багатьох,
Повновода ріка: поспішив Сусіскан,
І в Єгипті народжений Пегастагон,
І правитель священного Мемфіса йшов —
Величавий Арсам, далі — й Аріомард,
Що стояв на чолі вікопомних Фів,
А з болотяних заводей йшли човнярі —
Незчисленні та грізні загони.
І лідійці ступали — розніжений люд--
Що тримають у послуху всі племена
Суходолу свого; два вожді їх вели —
Мітрогат і Арктей — оба владарі.
Виряджали їх Сарди — град золотий —
У похід — гримотіли ряди колісниць:
І четвірки, йі шестірки били копитом.
Було страшно й поглянути збоку.
1 священного Тмола відважні сини
Похвалялись накинуть Елладі ярмо —
Мардон, Тарабід, нездоланний загін
Списоносних місійців. А там —-золотий
Вавілон різнорідну рать свою шле:
Мореплавці — на суднах, а піші бійці —
Всі при луках надійній зброї своїй.
Із Азійського краю, мов ріки, пливли

Мечоносці війська,
Володарським наказам послушні.
І без квіту лишилася перська земля —
Її сила за обрій далекий пішла.
Тужить Азія-мати, поникла в журбі,
А дружини і діти в тривозі тремтять —
Одраховують дні,
Що стають у чеканні роками.
Строфа І
Нездоланні в бою, загони царські,
Вже ввірвались туди, по той бік моря,
В край сусідній: плоти зв'язавши міцно,
На протоку Гелли Атамантиди
Їх пустили — ярмо на шию моря,
Міст хисткий, наклали.
Антисрофа І
Многолюдної Азії грізний владар,
Щоб укрити весь світ, жене те військо
Незчисленне-двома жене шляхами:
Суходолом і морем. Вождям суворим
Довіряє він — роду золотого
Пагін богорівний.
Строфа ІІ
Ув очах його іскриться
Темно-синій гнів дракона.
На сірійській колісниці
Мчить — керує кораблями
І бійцями. Шле несхибні
Стріли — проти списників.
Антистрофа ІІ
Хто б то міг чинити опір
Тій бурхливій силі війська?
Де є гребля, та, що море
Втихомирила б у бурю?
Перське воїнство — незламне,

Сильний духом перський люд.
Строфа III
Але хто б то міг із смертних
Розгадати хитрість бога?
Хто, потрапивши в тенета,
Тут же б вислизнув із них?
Антистрофа III
Божество лихе людину
В сіть заманює ласкаво,
А тоді з тієї пастки,
Ой, нелегко вже втекти!
Строфа IV
Так боги й сама доля рішили,
Так віддавна вже велено персам:
Воювати, укріплення в прах повергаючи,
Мчати вітром на конях
І міста брати з маху.
Антистрофа IV
І привчились на обширах моря,
Що під вітром шаленим сивіє,
Споглядати без остраху путь розколихану,
Довіряючи суднам,
Що на хвилю злітають.
Строфа V
Ось тому-то з дня на день
Темний смуток душу їсть —
Може, й виляг цвіт твій, Персіє?
І безлюдні Сузи тут
Заголосять, поникнуть у журбі.
Антистрофа V
Плач підхопить Кіссія —
Піде ген луна сумна...
І жінки, зчинивши крик та зойк,
Мов шалені, рватимуть
Тонко зітканий одяг на собі.

Строфа VI
Піший люд, кінний люд —
Грізне військо — за вождем
Роєм бджіл ринуло
У похід, рідний дім покинувши.
І, миси два мостом з'єднавши
Спільним для двох берегів,
Перейшло протоку.
Антистрофа VI
А тим часом од сліз
Намокають подушки:
Перські жони — в журбі:
Сльози ллють за мужами любими,
Що в бій пішли, бійці суворі,
Жон залишивши одних
На подружнім ложі.

ЕПІСОДІЙ ПЕРШИЙ
ПРОВІДНИК ХОРУ
Не гаймося, перси! Присядемо ж тут,
Біля давнього муру. Подумаймо всі
Якнайпильніше.
ГІора-бо вже знати, що з Ксерксом,
Володарем, Дарія сином, який
Свого предка ім'ям увесь перський народ-
Наше плем'я — назвав? Чи звитяжний наш лук
Тятивою дзвенів, а чи спис переміг,
Зброя елліна, вістрям залізним?
Появляється Атосе а у супроводі прислуги.
Та ось, мов очей божественних блиск,
Виступає володаря мати ясна,
Повелителька. Ниць упавши,
Належно зустріньте володарку всі,
Словами складіть їй шану!
ХОР

О владарко персіянок низько підперезаних,
Сивочола мати Ксеркса, здрастуй, Дарія жоно!
Богу персів ти дружина, мати бога персів ти,
Тільки б щастя, як раніше, на війні всміхалось нам.
АТОССА
Ось тому я вийшла нині з дому злотосяйного,
Де ми з Дарієм обоє спочиваємо тепер.
Щиро, друзі, вам зізнаюсь: і від мене одвернувсь
Нині спокій, бо тривога і моє вже серце їсть,
Щоб під натиском багатства в пил не обернулося
Щастя — Дарія здобуток і якогось бога дар.
От і мучать невимовне мою душу дві журби:
Не вшановують багатства, як беззахисне воно,
Але й силі без багатства не прославитись вовік.
Є всього в нас нині вдосталь, та за Око страх бере,
Бо господар — це як око, без якого й дім сліпий.
Тож порадьте, старці перси, найвірніші з-між усіх,
Як тут бути, що робити, жду розумних слів од вас.
ХОР
Певна будь, владарко наша, двічі нас не мусиш ти
Закликати, щоб тобі ми посприяли в міру сил
Чи то словом, чи то ділом, вірні піддані твої.
АТОССА
Постійно сни я бачу з того дня, коли,
Зібравши військо, син мій у похід пішов,
Щоб луком Іонійський край спустошити.
Виразного ж такого ще не бачила,
Як той, що нині снився. Розкажу тобі.
Приснилися дві жінки в гарнім одязі:
Одна — у перському, друга — у дорійському.
Обидві ставні, красні; серед нинішних
Таких ніде не знайдеш, хоч би світ сходив.
Обидві — рідні сестри. Та судилось їм
Окремо вікувати: з них одна живе
В Елладі, друга — у країні варварській.

Між сестрами отими — в сні здалось мені —
Пішла незгода. Син мій, те помітивши,
Рішив їх усмирити — в колісницю впряг,
Та ще, немов телицям, він на шию їм
Ярмо наклав. Одна з них не противилась —
Вудила звично, без принуки, в рот взяла.
А друга —дибки стала. Далі й збрую всю
Руками стала рвати; без вуздечки вже
Метнулась, і ярмо на шиї — надвоє.
Звалившись мій син на землю. Тут і Дарій став
Над ним у тузі, батько. Ксеркс же, вгледівши
Отця свого,— в печалі весь свій одяг рве.
Таке мені в минулу ніч наснилося.
Прокинувшись, я тут же у струмку дзвінкім
Помила руки й підійшла до вівтаря,
Щоб, як годиться, вшанувати пряником
Богів, що від напастей захищають нас.
Та бачу тут: орел шукає захисту
При жертовнику Феба. Заніміла я.
За мить — шуліка, друзі, на очах моїх,
Шугнувши, впав на нього, кігті в голову
Встромив. Орел зіщулився і не став уже
Пручатись. Вам, напевно, страшно слухати,
А я на це дивилась! Ви ж бо знаєте:
Як син мій переможе — слава й честь йому,
Схитнеться — свому краю не даватиме
Одвіту: врятувавшись, буде править ним.
ХОР
Ми не хочемо надміру ні залякувать тебе,
Наша мати, ні втішати. Сон лихий тобі приснився-
До богів молись ласкавих, одвернуть біду проси,
Щоб вона для тебе щастям обернулась і добром,
Для дітей, для твого краю і для друзів. А тоді —
Узливай Землі та мертвим. Потім Дарія благай,
Свого мужа осяйного, що вві сні тобі з'явився,

Щоб тобі й твоєму сину з-під землі добро послав,
А недобре все-занурив у глибінь, у млу густу.
Від душі, що зрить майбутнє, ця порада наша йде.
Слід на краще сподіватись-ось тобі й наш суд увесь.
АТОССА
Ти до мене й мого сина, перший сну цього товмач,
Щиру виявив прихильність, думку виклавши свою.
Хай і справді пощастить нам! А богів, як радиш ти,
Й тіні тих, що під землею, вшанувать не забарюсь,
Лиш додому повернуся. Та скажіть іще таке:
Де є ті Афіни, друзі? Де розміщений той край?
ХОР
Ген на заході, де Сонце, владар неба, спати йде.
АТОССА
А чому мій син надумав містом цим заволодіть?
ХОР
Вся Еллада владареві покорилася б тоді.
АТОССА
Чи такі в Афін загони незчисленні, як у нас?
ХОР
Військо їх самим мідійцям бід чимало завдало.
АТОССА
Чим іще Афіни славні? Чи не розкішшю в домах?
ХОР
Є в них жила сріблоносна — гордість їхньої землі.
АТОССА
А чи й там несхибні стріли підбиває тятива?
ХОР
Ні. Вони довженним списом володіють і щитом.
АТОССА
Ну, а хто в них воєвода, хто над військом володар?
ХОР
Не стоїть ніхто над ними, та й не вміють слугувать.
АТОССА
Як же сил ворожих натиск годні стримати вони?

ХОР

Так, що грізне, многолюдне військо Дарія змели.

АТОССА

Вість жахна для тих, що слали на війну синів, мужів.

ХОР

Та, здається, ти всю правду скоро знатимеш сама:
Он сюди хтось поспішає без оглядки — видно, пере.
Чи погане щось, чи добре-нам, напевно, сповістить.
Вбігає вісник.

ВІСНИК

О всі міста багатолюдні Азії!
О Персіє, багатств незмірних гаване!
Одним ударом щастя краю нашого
Повалено. Зів'янув цвіт твій, Персіє.
Біда тому, хто перший про біду звіща,
І все ж я, перси, перед вами горе все
Розкрити мушу: впало військо варварів.

ХОР

Строфа І

Горе нечуване! Біль страшний!
Плачте, перси! Плачте, тужіть,
Вістку таку почувши!

ВІСНИК

Усе пропало! Всі там склали голови!
Я сам собі не вірю, що живий вернувсь.

ХОР

Антистрофа І

Видно, задовго живу, якщо
Довелось на старості літ
Горе таке пізнати!

ВІСНИК

Я вам як очевидець — не із слів чужих
Повім про лихо, перси, що спіткало нас.

ХОР

Строфа ІІ

Видно, по смерть свою
Загони строкаті в похід ішли
Збройне — з Азії на Елладу,
Зловорожу країну!
В ІСН ИК
Тілами нещасливців — наших воїнів —
Забитий Саламін весь, ще й околиці.
ХОР
Антистрофа II
Горе!.. Ти кажеш, там,
На морі,— тіла, дорогі для нас,
То підніме, то вкриє хвиля,
Зодягаючи в піну.
ВІСНИК
Не помогли нам луки: лиш зіткнулися
В протоці судна — впало наше воїнство.
ХОР
Строфа III
Ридайте, слізьми вмивайтеся,
Оплакуйте жереб свій!
Боги доклали рук своїх,
Щоб військо перське кістьми лягло.
В ІСНИК
О Саламіне, ймення найгіркіше нам!
Скажу "Афіни" — й стогін вирівається.
ХОР
Антистрофа III
Афіни для мене — ненависть
І пам'ять моя про те,
Що стільки нині в Персії
Вдовиць сумних, матерів бездітних!
АТОССА
Уражена тим горем, наче мови дар
Я втратила. Настільки вже страшне воно,
Що ні спитати, ні самій сказати щось.

Але страждання, що боги їх людям шлють,-
Невідворотні. Тож усе відкрий мені,
Весь безмір болю, хоч тобі й нелегко це.
Скажи, хто вижив, а кого з вождів пора
Оплакувать? І хто ще під час бою впав
Із жезлоносців, ряд осиротивши свій.
в ІСНИК
Сам Ксеркс — живий: він бачить сонця промені.
АТОССА
Слова твої для мене й дому нашого —
Живлюще світло, ясний день по млі нічній.
ВІСНИК
Та Артембар, що десять тисяч кінників
Провадив,— нині в морі край Сіленських скель.
Змело з судна й Дадака, хоч і він у бій
Вів десять тисяч, але спис пробив його.
І Тенагон одважний, гордість Бактрії,-
На острові Аянта, де прибій бурлить.
Лілей, Арсам, Аргест — о скелі берега,
Що голубів годує, теж розбилися.
А з тих, що од верхів'їв Нілу рушили,
Арктей, Адей і третій, хто щитом блищав,-
Маталл із Хріси — й сам він десять тисяч вів —
Конаючи, побачив: борода густа
Змінила барву у багряній купелі.
Араб із магів і Артам із Бактрії,
Що тридцять тисяч темних вів комонників,
Де впали, там лишились — у землі сирій.
Аместр і Амфістрей, могутній списник наш,
А з ними — Аріомард, що печаль важку
Готує Сардам, і Сісам із Місії,
І той, що суден двісті п'ятдесят водив,-

Таріб лірненський, незрівнянний вродою,

310 Зазнав лихої долі — й він склав голову.
І Сіенесс, хоч рівних не було йому
Між кілікійців, хоч і сам один він міг
Піти на військо враже,— славно й він поліг.
Ось ті вожді, що тут же я згадав про них,
Та всіх не зрахувати, не оплакати.
А Т О С С А
Гай-гай!.. Безодня горя невимовного!
Ганьба нам, перси! Плачмо, лементуймо всі!
Та ще скажи нам ось що: а чи стільки там
Було тих суден грецьких, що наважились
У бій вступити з кораблями перськими
Й на зіткнення із ними так зухвало йти?
ВІСНИК
Якщо б рішала кількість, то, без сумніву,
Звитягу б ми трубили. Суден еллінських
Було десь зо три сотні, і десяток ще —
Добірних у запасі. Ксеркс же-тисячу,
Як нам відомо, суден нараховував,
А ще, окрім звичайних, двісті сім було
.Швидких. Таке, як бачиш, співвідношення,
В усякім разі — не на користь ворога.
і"1) Але з богів хтось наше військо винищив,
На терезах нерівних долю зваживши:
Паллади місто, видно, врятувати взявсь.
АТОССА
Афіни, отже, й досі не зруйновані?
ВІСНИК
Мужі там є, стійкіші, ніж твердині всі.
АТОССА
Але скажи нам, як почався бій морський?
Хто перший вдарив — списоносці-елліни
Чи син мій, гордий кораблів численністю?
в ІСНИК
,40

Почав усе, владарко, злобний дух якийсь,
Або жадливе помсти божество лихе.
З афінського загону хтось із еллінів
Твоєму сину, Ксерксу, сповістив тоді,
Що, тільки-но на землю ляжуть сутінки,
Заметушаться греки: тут же кинуться
До суден і, на весла налягаючи,
Життя всі стануть рятувати втечею.
33
Не зважившн на підступ мужа-елліна,
Та й про богів, що заздрі, не подумавши,
Своїм вождям на морі тут же Ксеркс велів:
Як лиш пекуче сонце, врешті, вляжеться
Й висот ефірних повечірня мла сягне,
У три ряди всі судна порозтягувать,
Щоб кожен вихід, де б не був, одрізати,
Еанта острів обвести кільцем тісним.
А прослизне хтось тайкома з приречених
До злої смерті греків, урятується,-
То тим, хто не догледів,— голова з плечей.
Таке дав, загордившись, розпорядження:
Не знав, що там, на небі, все вже рішено.
Всі тут же, як належить, підкорилися —
Вечерю зготували. Веслярі взялись
Приладжувати весла. Й тільки сонця круг
Запав за обрій, а натомість ніч зійшла,
Вповита млою,— веслярі всі й воїни
На кораблях повсюди розмістилися
Й перегукнулись, заки в море рушити.
Пливуть уже рядами, як їм велено,
Всю ніч невсипно море борознять вони —
Вожді військових суден, увесь люд морський
Вже й ніч минає, та ніхто не виявив,
./о Щоб десь прокрастись намагались елліни.
Коли ж над морем білокінний день заблис,

Осявши всю землю, саме в мить оту
Звідтіль, де приховалось військо еллінів,
Мов пісня, клич озвався, і луна пішла
Між острівними погуляти скелями.
Оторопіли на той оклик варвари,
Що й думати, не знали: не до втечі-бо
Сурмили греки — поривались в бій вони,
Сурма ж їм додавала зваги, мужності.
Блискучі весла водночас ударили,
Заграла, забурлила глибина морська —
Й постали перед нами судна еллінські.
Рівненькою стягою праве йшло крило
Попереду; а далі напливав уже
Весь флот. І дружній заклик несподівано
Потряс повітря: "Гай же, діти еллінів!
Отчизну порятуйте, жон, дітей своїх,
Богів оселі — наші храми батьківські
Й дідів могили! Нині в бій за все йдемо!"
По-своєму і перси відгукнулися,
Й пора настала не вагатись-діяти.
І судна тут носами міднокутими
Зіткнулись. Еллін перший на таран пішов.
І проломив з розгону фінікійцеві
Корму. Тоді вже сміло й інші вдарили.
Спочатку перські судна, напливаючи,
Протистояли грекам. Та, згромадившись
У вузині протоки, одне одному
Лиш заважали; бо ж носами мідними
Вдаряючи, змітали веслярів ряди.
Тоді-то греки — так було задумано —
В тісне кільце взяли нас. Виверталися
Догори днищем судна. Вкрилось море все
Уламками; спливали скривавлені
Тіла, мілини й берег застеляючи.
Все те, що з війська персів залишилося,

Вдалось до втечі — хто куди метнувсь тоді.
Та греки не дрімали: мов тунців яких
Вони нас добивали всіх уламками
Дощок чи весел. Крик і зойк розпачливий
Лунали над солоним моря простором,
Аж поки око ночі не сховало нас.
А втім, не зрахувати наших бід усіх,
Хоча б я цілих десять днів розказував.
Одне скажу: за день лиш, за єдиний день
Ніколи стільки люду не загинуло.
АТОССА
Гай-гай! Тож ціле море бід невичерпних
На персів навалилось, на всіх варварів!
ВІСНИК
Не знаєш іще добре й половини бід.
Таке страждання їм на долю випало,
Що вдвічі переважить те, що вчула ти.
АТОССА
Яка ще доля може бути гіршою?
Яке, скажи, нещастя їх спіткало там,
Що те велике горе ще й помножило?
ВІСНИК
З-між персів найміцніші, найхоробріші
І найславніші родом, що служили всім
Зразком високим вірності володарю,
Всі як один безславно склали голови.
АТОССА
О горе, горе, друзі! Ой, біда яка!
А що ж то за удар був, що звалився на них?

ВІСНИК
Край Саламіну невеликий острів є,
Де й човен не причалить; там лиш Пан один,
Що любить хороводи, бродить берегом.
Туди-то й скерував їх Ксеркс, щоб ворога,

Який з розбитих суден допливатиме
На острів той, безжально тут же нищили,
Своїм же — помагали з моря вибратись.
Погано передбачив: щойно еллінам
Перемогти на морі зводив бог якийсь,-
У цей же день, блискучі вдівши панцирі,
Вони зійшли із суден і кільцем тісним
Той острівець замкнули. Й персам нікуди
Було діватись. Мали намір ворога
Закидати камінням; тут і стріл рої
Бійців косили, з тятиви злітаючи.
Та все ж одним поривом увірвалися
На острів греки — і мечами вдарили,
Й нещасних порубали — всіх до одного.
І Ксеркс аж зойкнув, безмір горя бачачи:
На побережжі, на горбі високому
Засівши, всі загони озирав відтіль.
Тож, розірвавши одяг, різко зойкнувши,
Оддав наказ він війську сухопутньому
Безладно відступати. Ось і ще одна
Біда, що стане твоїх сліз поживою.
АТОССА
Зрадлива доле! Як же обдурила ти
Надії персів! Гірко ж поплатився мій син,
Афінам славним помсти домагаючись!..
Чи Марафон ще мало знищив варварів?
Задумав син мій помсту, але сіттю він
Лише незмірне горе всім нам виловив.
А судна, що вціліли, де зоставив ти?
Хоч те сказати можеш, не вагаючись?
ВІСНИК
Вожді вцілілих суден до безладної
Вдалися втечі, вітру дочекавшися.
А решта війська в краї беотійському
Лягла: одні — від спраги між осяйливих

Струмків живильних; інші — на шляхах курних.
А нам от у Фокіду забрести вдалось,
Тоді — в Доріду; згодом — до Мелійської
Затоки, де Сперхей поля орошує.
Голодні, без поживи, подались відтіль
В ахейські землі та в міста Фессалії
Пристанища прохати. Спрага й голод там —
Два лиха наші — багатьох домучили.
На землі магпесійські, в македонян край
Примандрували; перейшовши Аксій вбрід,
Зелені плави Бальби, до гори Пангей
Прийшли ми, в Едоніду. Бог послав тоді,
В ту ніч, мороз не в пору, і божественний
Стрімон узявся льодом. От і став усяк,
Серед безбожних навіть, поклонятися
Землі та небу, і благання слати їм.
Лишень тоді, як військо помолилося,
Через ріку замерзлу перехід почавсь.
Хто перейшов раніше, ніж осипав бог
Промінням землю, той був урятований,
Бо сонця круг блискучий своїм подихом
Жагучим лід на річці розтопив умить.
Один за одним перси в воду падали —
Хто швидше задихнувся — був щасливіший.
А решта — ті, що жити "їм судилося,
Пробившися насилу через. Фракію,
Вертаються, нарешті, до осель своїх —
Нещасних горстка. Тож оплакуй, Персіє,
Твою надію, найдорожчу юнь твою!..
Така ось правда. Та й не всі ще виклав я
Нещастя, що на персів нині бог звалив.
ПРОВІД НИК ХОРУ
О божество жорстоке! Під стопу твою
Важку потрапив люд наш — діти Персії!
АТОССА

О горе, горе! Військо все загинуло!..
О сновидіння, що в цю ніч я бачила!
Як чітко лиха в ньому віддзеркалились
І як невірно ви його тлумачили!
Та хай вже... Я не буду вам перечити —
Належну шану спершу я богам складу,
Тоді, по тій молитві, з дому вийшовши,
Землі й померлим подарунки винесу.
Що проминуло, знаю,— не вернуть того,
Та хоч майбутнє, може, посміхнеться нам.
А ви за тих обставин посприять мені
Повинні й нині добрими порадами.
Якщо б мій син раніше появився тут,
Ніж я,— розрадьте, запровадьте в дім його,
Щоб горя не примножив горем ще одним.
Атосса і прислужниці покидають сцену.
СТАСИМ ПЕРШИЙ
ХОР
О Зевсе-владарю, ти нині згубив
Війська незчисленні, горді війська
Великої Персії — горем окрив,
Наче темною млою,
Екбатани і Сузи столичні.
Матері всі та сестри на грудях своїх,
Ніжнорукі, рвуть одяг; гіркими слізьми
Орошаючи лоно,
В журбі невідрадній німіють.
І жони, ще юні, та вже без мужів,
Голосять за тими, з ким ложе м'яке
Нещодавно ділили, втішаючись там,
На розпушених килимах, юністю літ,
Ненаситне виплакують горе тепер.
І я по загиблих дні й ночі тужу,
Й немає кінця тій печалі.
Строфа І

Весь край, вся Азія, в сльозах
Ридає-стогне — пустеля скрізь:
Бо Ксеркс повів її синів,
Бо Ксеркс їм віку вкоротив,
Бо Ксеркс шалений до загибелі
Наші судна скерував.
Ну чому ж без бід, було,
Правив Дарій, лучник-вождь,
Милий людям — Суз владар?
Антистрофа I
І піші, і морські бійці
На темногрудих кораблях,
На швидкокрилих кораблях
Пливли на смерть — на кораблях,
На неминуче, згубне зіткнення —
Іонійцям під мечі.
Та навряд, як чули ми,
Сам владар урятувавсь
На фракійських рівнинах,
На тривожних дорогах.
Строфа II
Інші — так доля веліла їм,
Доля лиха,— полягли — гай-гай! —
На побережжі Кіхреєвім!..
Плач, і ридай, і слізьми вмивайсь!
Ген аж до неба високого
Туга лунка хай летить — гай-гай! —
В горі незмірнім, що душу рве,
Скрикуй раз по раз!
Антистрофа II
Хвиля шмагає бійців тіла,
Ранить об камінь. Шматує їх
Плем'я безмовне глибин морських!
Дім же — в тужбі: без опори він,
Никнуть похилі, старі батьки,

Сина позбувшись. Гай-гай! Гай-гай!
Плачуть-зітхають: дійшла до них
Болісна вістка.
Строфа III
Вже на землі, на Азійській,
Не пошанують законів
Перських. Підлеглі данини
Не понесуть владареві.
Ні на коліна не стане
Підданий — впала, підтята,
Міць володарська нині.
Антистрофа III
Смертних язик у розмові
Більше не знатиме стриму:
Звичне ярмо з кого спало-
Той говоритиме вільно.
Острів Еанта, напившись
Крові, поглинув у себе
Й персів колишню могутність.
ЕПІСОДІЙ ДРУГИЙ
З палацу в супроводі прислужниць, що несуть жертовні дари, виходить А т о с с а.
А Т О С С А
Хто звідав горя, друзі, добре знає той,
Що, тільки-но нещастя напливуть на нас,-
Уже ми боїмося й тіні власної,
А добре нам ведеться — схильні вірити,
Що подуви попутні вік не зрадять нам.
Мене, скажімо, нині геть усе страшить.
Ворожість неба скрізь мені ввижається,
Не спів звитяжний чую— крик розпачливий.
Ось так душа стряслася, нажахалася!..
Отож не в колісниці, та й без почту я
Сюди звернула, із палацу вийшовши,
Щоб поминальним даром уласкавити

Того, з ким сина я зачала нашого.
Від ніжної корови білий плин несу,
Од пильних бджіл — солодкий золотавий дар,
І воду із джерельця найчистішого,
Й той сік — дитя лози дикоростучої,
Напій щонайсвітліший, нерозведений,
А з ним — іще жовтаві запашні плоди
Оливки, що весь рік буяє в зелені,
Й квітки, землі окраса всеплодющої.
Цю жертву для померлих супроводжуйте,
О друзі, співом і просіть, хай з'явиться
Тінь Дарія велична. Я ж покваплюся
Богів підземних пригостити жертвою.
ХОР
О владарко всіх персів, їх шано й хвало!
Ти в підземні палати дари свої шли,
Ну, а ми тут, співаючи, будем благать
Повода-тарів душ
Під землею нам ласку явити.
О боги підземелля, пречисті боги —
Геє, Гермесе, що тіні ведеш!
Відпустіть одну душу до світла з пітьми,
Бо одна лиш вона з-поміж безлічі душ
Нашим бідам зарадити може.

Строфа І
Вчув ти чи ні, владарю наш,
Рівний богам, тужний той спів
На варварській мові?
Тобі — жалісний серця клич,
Тобі — тугу й журбу свою
І біль невимовний шлю, владарю.
Чуєш там, під землею?
Антистрофа І
Геє і ви — всі божества

Темних глибин, тіней вожді!
До світла пустіте
Того, хто був за бога нам,
Того, хто в Сузах народжений!
Такого, як він, іще ніколи
Перси не хоронили.
Строфа II
Милий владар, мила й земля,
В ній-бо лежить серце його!
Аїдонею, до світла з пітьми
Виведи, Аїдонею,
Незрівнянного Дарія душу!
Антистрофа II
Він на загин люду не слав —
На нищівну, згубну війну!
Богонатхненним назвали його
Перси, і богонатхненним —
Був, бо правив уміло військом.
Строфа III
Владарю древній, владарю, прийди, з'явись
Тінню на тім горбі високім,
В евмарідах шафранних постань на ньому,
Мерехтінням тіари
Засліпи нам вічі,
Виглянь же, Дарію, батьку добродійний!
Антистрофа III
Жахливе почуєш — разючу, страшну новину.
Де ти, владико мого владики?
Навалилась на Персію мла стігійська:
Мов морозом побито
Її цвіт, її гордість.
Виглянь же, Дарію, батьку добродійний!
ЕПОД
Гай-гай! Гай-гай!
Оплаканий гірко всіма ти вмер.

А як досі б ще правив — не стали б ми
Під подвійною гнутись бідою.
Не пливтимуть по морю — гай-гай! —
Наші судна, що в три ряди весел!
Появляється Тінь Д а р і я.
ТІНЬ Д А Р І Я
О вірні з найвірніших, друзі юності,
Сивоголові перси! Через що це так
Мій край в риданнях б'ється, аж земля тремтить?
Жону біля могили бачу з острахом —
І щирий дар ласкаво з її рук беру.
А ви, вколо могили ставши, плачете
Й мене пронизливими заклинаннями
Все кличете. Однак до світла денного
Нелегко вийти: божества глибин сумних
Воліють забирати, а не звільнювать.
Та я і в них у шані, от і зміг сюди
Прийти. А щоб упору й повернутись міг —
Кажи, яке ж то горе персів стрінуло?
ХОР
Строфа
Глянуть на тебе не смію,
Мовить до тебе не смію,
Колишній бере мене трепет.
ТІНЬ ДАРІЯ
Раз уже з пітьми я вийшов на благальний голос твій —
Не вдавайсь до слів окільних, навпростець усе кажи,
Не тремти передо мною, як давно колись тремтів.
ХОР
Антистрофа
Як твоїй волі скоритись?
І як таке в вічі сказати?
Як вимовить — що невимовне?
ТІНЬ ДАРІЯ
Що ж, коли несміліcть давня все ще в'яже вам язик,

Мусиш ти, жоно достойна, мого ложа подруго,
Зойки стримати й ридання і виразних пару слів
Мовить. Доля умирущих — зазнавати горя скрізь:
На морях, на суходолі — скільки то чигає бід
На людину, ще ж як довгий їй життя судився шлях!
АТОССА
О владарю, з ласки долі найщасливіший з людей!
За життя, як бачив сонце, в персів заздрість ти будив,
Богорівний, твоя доля — гідна подиву була.
Нині й смерті твоїй заздрю: не дожив ти до біди.
В двох словах про наше горе скажу, Дарію, тобі:
Вже немає сили в персів, як і влади. От і все.
ТІ НЬ ДАРГЯ
Що ж то сталось? Може, голод? Може, брат на брата став?
АТОССА
Ні, не те. Все військо наше полягло біля Афін.
ТІНЬ ДАРІЯ
Хто ж то персів на Афіни, хто з моїх синів повів?
АТОССА .
Войовничий Ксеркс, твій пагін, весь наш край осиротив.
ТІНЬ ДАР ІЯ
Суходолом він чи морем, божевільний, військо вів?
АТОССА
Мореплавні й піші сили водночас очолив він.
ТІНЬ ДАРІЯ
Як же стільки того війська через море перейшло?
АТОССА
На свавільні води Гелли, мов ярмо, він міст наклав.
ТІНЬ ДАР1Я
Що таке? Боспор великий перекрити зважився він?
АТОССА
От і зважився. Підштовхнуло божество якесь лихе.
ТІНЬ ДАРІЯ
Тільки справді грізний демон шал такий наслати міг.
АТОССА

Видно з наслідків печальних, на яке він здатний зло.
ТІНЬ ДАРІЯ
Що ж то трапилось із військом, що в такій скорботі ви?
АТОССА
Військ морських поразка повна — й сухопутні прирекла.
ТІНЬ ДАРІЯ
Та невже ж то спис ворожий геть усіх бійців поклав?
АТОССА
Через те й ридають Сузи: мужа там не стрінеш ти.
ТІНЬ ДАРІЯ
О війська, опоро славна! О загони найманців!..
АТОССА
І бактрійці — юнь квітуча — полягли всі як один.
ТІНЬ ДАРІЯ
Що за шал!.. Занапастити військ союзних пишний цвіт!..
АТОССА
Ну, а Ксеркс нещасний, кажуть, сам із горсткою бійців...
ТІНЬ ДАРІЯ
Як і де пропав? Чи, може... ще якийсь рятунок є?..
АТОССА
Він досяг, на щастя, мосту, що дві землі пов'язав.
ТІНЬ ДАРІЯ
І ступив на суходіл наш. Отже, правда це чи ні?

АТОССА
Суща правда. І нема тут суперечливих думок.
ТІНЬ ДАРІЯ
От як скоро віщування стало дійсністю... Гай-гай!..
Ще й на синові моєму Зевс свій вибір зупинив.
Я ж гадав: боги ту волю сповнять ще хтозна-коли.
Хто ж на себе заповзявся — бог йому ще й пособить.
На близьких моїх бурливо нині біди пролились,
Ну, а син мій — кров юнацька! — зопалу пішов на те:
Геллеспонт, потік священний, Боспор, бога течію,
Він у пута взяти зважився, поневолить, мов раба,

Перепонами з заліза хвилям шлях загородив,
Щоб загони незчисленні через них могли пройти.
Всіх богів надумав, смертний,— чи не безум? — одурить,
І самого Посейдона... Видно, розуму рішився.
Тож боюсь, що все багатство,— а його таким трудом
Я придбав! — якийсь зухвалець може спритно загребти.
АТОССА
Це з лихими спілкування Ксеркса, врешті, довело
До біди. Його завзяття підживляли: он, мовляв,
Батько твій синам багатство списом добував, а ти,
Не примножуючи статку, дома боязко сидиш.
І, наслухавшись докорів, що з лихих спливали вуст,
Він війська зібрав могутні й на Елладу їх повів.
ТІНЬ ДАРІЯ
Ось так і сталось те, що мало статися —
Й того нам не забути. Бо ж ніколи ще
Так не пустіли Сузи, не ридали так,
Відколи Зевс-володар повеління дав,
Щоб над азійським краєм, що стада ростить,
Один стояв правитель, гордий скіпетром.
Вождем загонів наших Мід спочатку був,
А далі, після нього, правив син його,
Що вмів свій запал підкоряти розуму.
Йому на зміну третій, найщасливіший,
Взяв берло Кір, що миром поєднав усіх.
І Лідію здобув він, і фрігійський край,
І покорив, завзятий, всю Іонію.
Боги його любили за розсудливість.
Потому, вже четвертий, правив Кіра син.
А п'ятий, Мардіс, осоромив древній наш
Престол і батьківщину. Артафрен, однак,
Із друзями в палаці з ним покінчили,
До хитрощів удавшись, як і слід було.
Та Артафрен був сьомим: шостим — Марафіс.
І я, коли й для мене щастя випало,

Не раз війська численні на війну водив,
Біди ж такої не придбав для Персії.
А Ксеркс, мій син, ще юний, тож по-юному
Зневажив заповіт мій, позабув його.
А втім, кому ж то, як не вам, однолітки,
Посвідчити, що жоден з нас, правителів,
Не завдавав отчизні стільки прикрощів.
ПРОВІДНИК ХОРУ
Яка ж із слів тих, велемудрий Дарію,
Для нас наука? Як народу перському
З тієї скрути вийти? Що робить йому?
ТІНЬ ДАРІЯ
Не важтесь більше йти в похід на еллінів:
Хоч би й зібрали військо наймогутніше-
Земля в боях їм буде за союзницю.
ПРОВІДНИК ХОРУ
Сприятиме земля їм, кажеш? Як це так?
ТІНЬ ДАРІЯ
Загони незчисленні скосить голодом.
П РОВІДНИК ХОРУ
Та ми війська добірні, кращі вирядим.
ТІНЬ ДАРІЯ
Дарма. Бо навіть тим, що нині в Греції
Лишилися, додому не вернутися.
П РОВІДНИК ХОРУ
Що кажеш? То не всі загони варварів
З Європи вийдуть, Геллеспонт долаючи?
ТІНЬ ДАРІЯ
Лиш дехто-з-поміж тисяч. Хід подій велить
Повірити в пророцтво: як одне вже щось
Підтвердилось, то й інше стане дійсністю.
Пустим надіям, отже, Ксеркс довірився,
Загони кращі з кращих залишивши там.
Вони — в тім краї, де Асоп орошує
Рівнини, годувальник нив Беотії,

Де їх чекають муки найжорстокіші
І за нахабство, й за безбожні помисли
Всіх тих, які, в Елладу впавши, зважились
Палити храми, красти божі статуї,
Там вівтарі розбито, а зображення
Безсмертних із підніжжя — в пил повергнуті.
За зло, що натворили,— зла не меншого
Судилось їм зазнати. Дно їх мук і бід
Іще не проглядає, ще їх більшає.
Так щедро спис дорійський узливатиме
Криваву жертву в битві під Платеями.
І ряд могил безмовних аж до третього
Коліна людям очі привертатимуть
Як осторога смертним од зухвалості:
Вона, розрісшись, тут же й запишається
Колоссям шалу — горе, хто пожне його!
Ту їхню кару ненастанно бачачи,
І про Елладу, й про Афіни згадуйте.
В своєму щасті на чуже позаздрившись,
Утратите, захланні, весь достаток свій.
Бо тим, що загордились, не уникнути
Покари, що суворий Зевс відмірює.
Тож мого сина, Ксеркса нерозважного,
Прошу вас, напоумте, хай не сміє він
Зухвальством ображати небожителів.
Ти ж, мати сивочола, дорога йому,
В палац вернувшись, щонайкраще винеси
Вбрання для свого сина: у розпуці він
Порвав на собі одяг — лахмани одні
Тепер висять на ньому різноколірні.
Розумним, теплим словом заспокій його:
Я знаю, лиш тебе він ладен вислухать,
Мені ж у млу підземну відійти пора.
Прощайте, сивочолі! Але й в тузі ви
Душі вділяйте втіху — дня супутницю,

По смерті вже й багатство не потрібне їй.
(Тінь Дарія відходить).
ПРОВІДНИК ХОРУ
Гай-гай! Як важко чути, скільки горя ще
На нині й на майбутнє нам відважено!..
АТОССА
О доле! Скільки горя навалилося
На. мене! Та найбільше нині те гнітить,
Що син мій — чи не сором? — повертається
В лахміттях жалюгідних, мов жебрак який.
Піду ж додому й, підшукавши гарний там
Убір для нього, вийду сина стрінути:
Чи ж то від сина в скруті б одвернулась я?
(Відходить).
СТАСИМ ДРУГИЙ
ХОР
Строфа I
Що там казати! Жили ми безжурними,
Звичай шануючи, в краї квітучому
В ті часи, коли
Правив улюблений непереможний владар —
Богоподібний Дарій незлобливий.
Антистрофа I
Військом насамперед ми вирізнялися
Славним. Закони несхитні були тоді
Замість веж для нас.
Воїни з битв, не зазнавши ні втрат, ні біди,
Всі поспішали в отчий дім, щасливі.
Строфа II
Скільки міст він здобув, не ступаючи
Й кроком за Галіс і навіть
Дому не лишав свого.
Також ті, з-над затоки Стрімонської,
Що при фракійських рівнинах
Низку міст заклали,

Антистрофа II
Й ті, що ген за стрімонськими водами
Муром свій край оточили,
Дарію корилися.
Й ті міста, що вздовж Гелли розлогої,
І Пропонтіда глибинна,
Далі — й гирло Понту,

Строфа III
Й острови, що край мисів азійських шумливих
Морем омиті довкіл,-
Славні оливками Лесбос, і Парос, і Хіос,
Самос, Міконос, Наксос,
А з ними ще й Анд рос,
Теиоса ближній сусі.і.
Антистрофа III
Володів островами й відкритого моря:
Лемнос корився йому,
Й острів Ікара, і Родос, і Кнід, і оселі
Кіпру, і Пафос, і Соли,
І перша причина
Наших нещасть — Саламін.
ЕПОД
Також містами в краю Іонійському
Людними — гордістю греків —
Правив силою розуму.
В будь-яку мить міг зібрати загони
Зброєносних бійців —
Воїнство різноплемінне.
Нині ж так повернули безсмертні
Хід подій, що поразка
В битві морській повалила
Всю могутність нашу.
ЕКСОД
Появляється К с е р к с із горсткою воїнів.

КСЕРКС

Гай-гай!..
Горе, горе мені! Що за доля страшна,
Що за лихо нежданo звалилось на нас!
Що за демон лихий по-хижацьки впав
На весь перський люд! Як же далі буть?
Підгинаються ноги, спадаю із сил,
Лиш погляну на сивих, похилих людей.
Хай би, Зевсе, і я разом з іншими там,
У бою, розділив
Безпросвітну загибелі долю!

П РОВІДНИК ХОРУ

І тебе, й твого війська, володарю, жаль,
І широкої слави, що в нас розцвіла,
І найкращих бійців,
Що пішли під косу передчасно!
І тужить земля: "Де квіт мій земний?"
Згубив його Ксеркс — подбав, щоб Аїд
Був персами повен: зійшли ж туди
Мужі незліченні — Азії цвіт,
Лучники славні, гуртом тісним
Міріади бійців — кістьми лягли.
Пропало все — і слава, й міць!
Наш Азійський край — о ганьба, ганьба! —
Владарю, впав... на коліна впав!..
Строфа І
І це ж я, це ж я, нещасний,
Батьківщині своїй, землі своїй
Народивсь на біду!
ХОР

Скорботним зойком зустріну тебе,
Лиховісний крик, лихоманний плач,
Маріандінське голосіння,
Тужбу многослізну вчуєш!

Антистрофа I

К С Е Р К С

Вже ж пора, пора тужити!
Дайте волю сльозам! Це ж бог якийсь
Проти мене пішов.

ХОР

Авжеж, оплачу страшний удар,
Що на тебе впав у морській бою.
Всього краю гострий біль оплачу —
До неба зметну свою тугу!

Строфа II

КСЕРКС

Це Арес іонійський
Потрощив наші судна.
Арес іонійський
Прибережну ниву сумну
Нашим трупом засіяв.

ХОР

Ридай, кричи, про все спитай!
Де розгубив друзів юрбу?
Де вожді твого війська?
Де хоробрий Фарандак?
Де Суз, Пелагон?
Де Псаммій, Дотам, Агдабат?
А де Сусіскан,
Боєць із Екбатани?

Антистрофа II

КСЕРКС

Я покинув загиблих:
їх із суден тірійських
На скелі жбурляла,
На круті саламінські хребти
Закривавлена хвиля.

ХОР

Гай-гай! Гай-гай! Де Фарнух? Де

Славний в бою Аріомард?
Де Севалк, воєвода?
Благородний де Лілей?
Де Мемфіс, Масистр?
Тарібід, Гістехм, Артембар?
. Ну що ж ти на це
Мені сказати можеш?
Строфа III
КСЕРКС
О горе! Горе!
Побачивши древні Афіни,
Прокляте місто,
Всі водночас полягли,
Нещасні, й там
Бавиться ними прибій бурливий.

ХОР
Невже ж і того, хто персів
Злічив тисячами, хто вірним був
Оком для тебе — Альпіста,
Батаноха сина и сина Сезама,
І Парфа лишив,
І могутнього духом Ебара?
Лишив їх? Лишив їх?.. Нещасний!.
Для персів прославлених
Горем горе множиш ти!
Антистрофа III
К С Е Р К С
Ти будиш тугу,
Про хоробрих питаючи друзів.
Так гірко, гірко —
Душу слова твої рвуть!
І десь у грудях
Криком кричить од печалі серце.
ХОР

Та й інших нам жаль безмежно:
Того, хто мардійців у бій водив —
Безліч комонників — Ксанта;
Арсама, Діаікса й сильного духом
Анхара-вождя.
Де Толм, незрівнянний списник?
Де Літімн, де Дедак одважний?
Не бачу, не бачу їх
Тут, за повозом твоїм.
Строфа IV
КСЕРКС
Загибли всі ті, хто в бій загони вів.
ХОР
Безславна смерть-доля їх.
КС ЕРКС
Гай-гай! Гай-гай! Біда мені!..

ХОР
Біда! Біда! З-за хмар на нас
Удар упав, тяжкий удар.
Ось що таке-шал нестямний Ати!
Антистрофа IV
К С Е Р К С
Удар такий не на день, на віки!
ХОР
Страшний удар, що й казать!
К С Е Р К С
Нечуваний!.. Нечуваний!..
ХОР
В лиху годину з греками
Зіткнулись ми серед хвиль.
Щастя в бою персам не всміхнулось.
Строфа V
КСЕРКС
Ще б пак! Лягло в тім бою

Стільки тисяч війська!

ХОР

Не тільки це: всю нашу міць підтято.

КСЕРКС

Ця горстка — все; все, що з походу привів я.

ХОР

Гай-гай! Гай-гай!..

КСЕРКС

От сагайдак уцілів іще...

ХОР

Що, повтори, врятував ти?

К С Е Р К С

Стріл метких наших сховок.

ХОР

Що й казать — небагато.

КСЕРКС

Сам зоставсь я, без війська.

ХОР

Не звикли, видно, греки відступати.

Антистрофа V

КСЕРКС

Завзятий люд!.. Не гадав

Так от низько впасти...

ХОР

Згадав про те, як утікали судна?

КСЕРКС

Уздрівши це, рвав я в розпуці свій одяг.

ХОР

Біда! Біда!..

КСЕРКС

Гірше біди це, що трапилось.

ХОР

Гірше — удвоє, утроє...

КСЕРКС

А для ворога — радість.
ХОР
Так. Усе пішло з вітром.
КСЕРКС
Бачиш — сам я, без почту.
ХОР
Тепер вони — на дні морському.
Строфа VI
КСЕРКС
Ридай же, ридай же з болю
І додому йди!
ХОР
Яка печаль! Яка журба!
КСЕРКС
На зойк мій зойком одзивайсь.
ХОР
Дарують сум сумні — сумним.
КСЕРКС
В одне зведімо тужливий спів!
ХОР
Кричу я, сльози ллю,
Важкий на мене впав удар,
От і вмліваю з болю.
Антистрофа VI
КСЕРКС
Тож бий себе, бий себе в груди
Співчувай мені!
ХОР
З очей струмлять потоки сліз.
КСЕРКС
Ридай! Підхоплюй криком крик!
ХОР
Наказ твій зайвий, владарю.
КСЕРКС
Сльозам і зойкам волю дай!

ХОР

Та я тужу й кричу,

І в тузі чорній раз у раз

Б'ю себе лунко в груди.

Строфа VII

К С Е Р К С

Щосили бий і ген до неба шли

Місійський плач!

ХОР

Болю наш, болю!..

К С Е Р К С

В нестямі рви свою, вже білу, бороду!

ХОР

Та рву вже, рву в страшній розпуці.

К С Е Р К С

Кричи лункіше!

ХОР

Весь я — крик болю.

Антистрофа VII

КСЕРКС

У груди бий себе й на кусні рви

Вбрання своє!

ХОР

Болю наш! Болю!..

КСЕРКС

Волосся рви, за військом побиваючись!

ХОР

Та рву вже, рву в страшній розпуці!

КСЕРКС

Сльозам дай волю!

ХОР

Сльозами сходжу!

ЕПОД

КСЕРКС

Ридай! Підхоплюй криком крик'

ХОР

Ой-ой! Ой-ой!..

КСЕРКС

Рушай додому з криком цим!

ХОР

Гай-гай! Гай-гай!..

КСЕРКС

Гірко схлипує місто!

ХОР

І справді, печаль довкіл!

К С Е Р К С

Тихим кроком свій біль несіть!

ХОР

О нещаслива земле-Персіє!

КСЕРКС

Як жаль, як жаль

Тих, що загинули

На суднах, що в три ряди весел!

ХОР

Йду за тобою вслід і я в сльозах.